

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

Ібрагімова Іванна Михайлівна

Трагічність людського буття
як філософська проблема
в контексті західно-європейської культури
другої половини ХХ сторіччя

Спеціальність 09.00.04 -
філософська антропологія
та філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті філософії НАН України

Науковий керівник:

доктор філософських наук

ГОРДІЄНКО Анатолій Терентійович

доктор філологічних наук

БІЛИЙ Олег Васильович

Офіційні опоненти:

1) доктор філософських наук,

член-кореспондент НАН України

ПОПОВИЧ Мирослав Володимирович

2) кандидат філософських наук

ЄФІМЕНКО Віталій Віталійович

Провідна організація

Києво-Могилянська Академія

(кафедра філософії)

Захист відбудеться "11" жовтня 1996 року о "14" годині

на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.25.04 в Інституті філософії НАН

України за адресою: 252001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту філософії НАН

України за адресою: 252001, Київ-1, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розіслано "10" вересня 1996 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

кандидат філософських наук

Є.І.Андрос

Актуальність дослідження феномену трагічного зумовлена насамперед необхідністю осмислення ситуації людини в період значних суспільних та культурно-історичних змін, кардинальної переструктуризації системи ціннісних орієнтацій, соціальної поведінки людини, яка перебуває у стані екзистенційної кризи. Трагічне відкриває споконвічну царину людського запитування, артикулює граничні питання людського буття-у-світі. В цьому розумінні трагічне подається у двох аспектах: і як підґрунтя світоглядних орієнтацій в цілому, і як підґрунтя власне філософської рефлексії, які уможливаються саме на основі трагічної налаштованості - здивування, сумнівів, жаху тощо. Певна річ, актуалізацію трагічного бачення сьогодні зумовлює чимало чинників: соціальні проблеми, переживання яких у філософській думці ХХ століття усвідомлюються як загальна перманентна всепоглинаюча криза людського існування: як крах однієї з цивілізацій (О.Шпенглер), органічна криза еволюції (П. де Шарден), екстраординарна криза нашого часу (П.Сорокін, С.Хук), системна криза (С.Русіс), пансоціальна катастрофа (А.Тоффлер). Ці переживання транскрибуються як крах імперії, ідеології, економіки, екології, як усвідомлення лімітів соціальної практики. Відповідно порушується проблема смисловтрати ґрунту людського буття. Найявна переорієнтація у суспільних умонастроях. Водночас усталюється парадигма "довгострокового" технократичного оптимізму 80-х, а також так званого "катастрофічного оптимізму". У християнській теології другої половини ХХ-го сторіччя виразно домінують есхатологічні мотиви. Згодом прогресистський оптимізм поступається місцем реалістичному світовідношенню. Вагомими є також розрив з антропоцентризмом, втрата глобальної історичної

перспективи, сенсу та ідеалів суспільного розвитку та апокаліптичний дискурс - це характерна складова сучасного філософування. Цей тип дискурсу інтерпретується як вияв здатності трагічного бачення, як здатність порушувати граничні питання, тяжіння до потаємного як знання про ліміти світу. Саме трагічне править за підвалину апокаліптичного дискурсу. Майбутнє розчиняється у дрібницях, що є ознакою руйнації надії. Так, саме коли надія загинула назавжди, а життя триває, на думку багатьох мислителів, зокрема, А.Шопенгауера, Ф. Ніцше, Л.Шестова, і починається філософія трагедії. Найвагоміші інтуїції сучасної філософії стосовно онтологічних проблем (особливе значення тут має філософська спадщина М.Гайдеггера) пов'язані з порушенням граничних питань. Ці інтуїції передбачають репрезентацію людини в її сутнісній бездомності, вкинутості у відчай, стурбованості ситуацією радикальної смисловтрати. Трагічне бачення може виявлятися й через поширення такої галузі наукового знання як конфліктологія; герменевтичне прочитання текстів трагедій; іронічну гру з системами академічних канонів й жанрове зближення філософії, мистецтва й психіатрії у постмодерні. Феномен трагічного потребує переосмислення, "пере-читання" відповідно до нових умов постмодерну. Ці умови - панування "письма" та відсутності сповідання, прискореної динаміки, наповненості соціального часу та апатичної застигlostі й порожнечі особистісного переживання часу, апології довічного теперішнього, розширення власного світу, простору референції та звуження реального простору тощо - умови "незабезпеченої" перспективи, обмеженості та процесуальності, схвильованої байдужості, тотального попуризму власне і є ґрунтом трагічного бачення. Загалом постмодерн на тлі цілковитої екзистенційної

незабезпеченості не втрачає, спрямованості до меж, "меж нашого часу", коли, власне, за Марселем, тільки й можна досягнути "трагічної мудрості".

Ступінь розробленості проблеми. Філософські роздуми над проблемою трагічності людського буття мають давню історію, до певної міри вони збігаються з історією самої філософії, є усвідомленням стану особистості у світі. Сучасні дослідження трагічності як окремого предмету, і як характерна ознака філософських коментарів, і як провідний умонастрій виявляють єдність перебування у контексті цілої культури. З цього погляду в останні роки помітне глибоке зацікавлення західно-європейських дослідників трагедіями Софокла, творами Сократа, Платона, Арістотеля; поширюється звертання до ідей Відродження, що яскраво втілені у живописі Босха, Брейгеля, Дюрера. Але провідні сюжети пов'язані передусім із спадщиною Ф.Ніцше та М.Гайдеггера.

Актуальні ідеї щодо трагічного свого часу були висловлені С.К'єркегором, А.Шопенгауером, Г.Зіммелем, Д.Лукачем, О.Шпенглером, М. де Унамуно, М.Шелером, А.Бергсоном, Х.Ортегою-і-Гассетом та ін... Чималий внесок у розвиток проблематики трагічного справила російська традиція, насамперед Ф.Достоевський, Л.Шестов, П.Сорокін, М.Бердяєв, А.Лосєв... Друга половина ХХ-го століття постає у щодалі більшому наростанні стурбованості за долю людини і світу. Трагічне артикулюється у творах екзистенціалістів, персоналістів, представників франкфуртської школи, у "теологів надії", французьких "нових філософів".

Трагічне осмислювалося також в контексті психоаналітичних теорій, на шляху онтологічного повороту психіатрії особистості (З.Фрейд, М.Бубер, Л.Бінсвангер, М.Босс, Е.Фромм, К.Хорні та ін...). Ще Сад, Гьольдерлін, Нервал, Арто відродили ренесансну традицію пов'язування трагічного з божевіллям, що знайшло своє продовження у творах М.Фуко, Г.Лейнга, Р.Лаїна, К.Ясперса, Ж.Лакана... Розробка проблеми трагічного здійснюється і через філософське прочитання художніх творів (Г.Гессе, А.Стріндберга, С.Цвейга, Е.-М.Ремарка, Дж.Фаулза, Б.Брехта, Е.Іонеско, С.Беккета, та ін.), що надають багатогранні описи феномену трагічного. В останнє десятиріччя привертає увагу дослідження трагічного таких західних філософів як Дж.Д.Барбур, Р.С.Голл, М.Гелвен, М.А.Мен, Д.Кук, С.Фіш.

Аналіз праць сучасних вітчизняних, як і російських авторів демонструє загальнозначиму парадигму трагічного, універсальність тематики: час від часу з'являються у філософській літературі праці безпосередньо присвячені проблемі трагічного (Е.С.Малєєв, О.К.Шевченко); ця тема так чи інакше присутня у творах, що продовжують традиції київської світоглядної школи (В.І.Шинкарук, П.В.Копнін, С.Б.Кримський, В.Г.Табачковський, М.Ф.Тарасенко, В.А.Малахов, О.А.Кисельова та ін.), в історико-філософських працях, надто розглядаючих антику та філософію життя, екзистенціалізм тощо (Н.С.Автономова, П.П.Гайденко, І.С.Вдовина, Л.Б.Сумм); у зв'язку з естетичною й етичною проблематикою, психології соціальної взаємодії, особливо аналізуючи взаємини Я з Іншим (Л.Т.Левчук, В.Іванов В.В.Багинський, Ю.Н.Давидов, Е.Ю.Соловійов, О.А.Донченко, Ф.Є.Василюк...); загалом тема трагічного порушується з огляду на

пошук шляхів подолання кризових станів суспільства, з приводу майбутнього етносів, світу...

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є цілісний аналіз феномену трагічності людського буття, окреслення філософських аспектів трагічного, виявлення співвідношення між поняттям трагічним і поняттям постмодерну, а також тих шляхів, що пропонує філософія для виходу сучасного суспільства з кризового стану. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких взаємопов'язаних завдань:

- визначити можливі актуальні дефініції трагічного;
- проаналізувати світовідчуття людини у сучасному світі, який позначений відчуженням, глибоким конфліктом Я та Іншого, виявити спрямування та тенденції, психологічні та соціологічні мотиви бажань, переживань, дії, у загальній "настроєності" діяти їхньої онтологічної заглибленості;
- дослідити "розгортання" (специфічну трансформацію) трагічного у літературній формі-наданості, а також дослідити специфіку сучасної трагедії;
- розглянути граничне трагічного у випадку божевілля і тих зв'язків, що порушуються;
- з'ясувати можливості трагічного бачення у постмодерні.

Об'єктом дослідження є спосіб буття у світі людини як підгрунтя феномену трагічного.

Предметом дослідження є трагічний дискурс сьогодення.

Методологічна та теоретична основи дослідження. В своєму дослідженні автор спирається на традиційне для

філософського бачення визначення трагічного як потаємного, остаточно невимовного, яке неможливо науково пізнавати іншим шляхом, ніж у описовому наближенні, переживанні; за підґрунтя тут правлять методологічні принципи герменевтики, феноменології, лінгвістичної філософії. При цьому автор спирається на принцип історизму.

У дисертації артикульовані певні риси стилю постмодерну, що визначають єдність розгляду соціально-філософського контексту, передбачають жанрову розмитість. Дослідження виходить також з певних засад конфліктології, психології та психіатрії; залучається до аналізу широкий культурологічний матеріал. Автор аналізує значення самого процесу написання-читання, шляху метафоричного примноження асоціацій, які через побудову тексту здійснюють сугестивну дію, що збуджує проговорення трагічного.

Наукова новизна дослідження забезпечується цілісним аналізом феномену трагічного, узагальненням ряду філософських підходів до проблеми трагічного, розглядом специфіки трагічного дискурсу в контексті сучасної культури. Підсумовуючі висновки, що вказують на наукову новизну й висуваються на захист, наступні:

- Визначення трагічного як фундаментальної властивості існування, що артикулюється у переживанні часу через стан деструкції культурного поля очікувань людини, внутрішні суперечності у системі ціннісних орієнтацій, як радикальна смисловтрата. Трагічне постає як дискретність у перспективі переживань, як неможливість заперечення чогось, неможливість покласти край чомусь. Трагічне має трансморальну природу, несе у собі "безоцінкову оцінку", фіксує буття людини у суперечливому зв'язку її екзистенційних жестів - величі та гідності.

- У психологічному плані трагічне позначається тим, що поперше, сучасна людина перебуває у стані переживання смисловтрати, по-друге, світ її описується у межах таких двох екзистенціалів як нудьга та жах. Вкоріненість інакшості у бутті людини є чинником розгортання трагічного. Саме тому можна розглядати поняття етносу як історії, що неодмінно містить у собі трагічне (і його соціологічний еквівалент - конфліктне). Божевілля як абсолютна інакшість світу є також репрезентантом трагічного. Трагічне промовляється через делірію, яка поволі стає узвичаєною і характеризує сучасне світовідчуття загалом.

- Літературна трагедія як жанр є способом подання у формі "очуження" (Vefremdungs-effect) трагічного, провокативно-дискурсивним виявленням того, що підгрунтя трагічного - у способі буття-у-світі людини; мистецька форма трагічного, так само як і трагічний міф, є специфічною трансформацією онтологічних підвалин трагічного.

- Для ситуації постмодерну, динаміка якої - це "поширення" культурно-історичного маневру, "манівці", а не "вертикаль поступу", є характерним "видозмінене", "парадоксальне" трагічне, що є утвердженням співіснування несумісного, **нормальності трагічного**. У постмодерні трагічне бачення не втрачає своєї сили, але перетворюється на предмет культурфілософської гри, яка артикулює "смерть трагедії". **Трагічне є атмосферою постмодерну**, світу-гри-тексту, своєрідною апологією довічного теперішнього, перекрученої сповіді, - у горизонті семіотичного ризику усталення культури.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Результати дослідження дозволяють детальніше зануритися у проблему

філософського визначення трагічності буття, окреслюють основні напрямки подальшого вивчення проблематики, сприяють подальшій теоретичній розробці питань, пов'язаних з трагічним. Результати дослідження можуть бути використані у вирішенні практичних питань конфліктології, етнології; у лекційних курсах з філософії, історії філософії, соціальної філософії та філософії культури, психології, етики, естетики, у спецкурсах з історії сучасної філософії.

Апробація роботи. Основні положення дисертації знайшли своє відбиття у публікаціях автора та виступах на засіданнях відділів історії зарубіжної філософії та філософії культури НАН України, міжнародних науково-практичних конференціях з питань конфлікту у м. Чернівці (1993, 1994р.-р.), на засіданні круглого столу "Соціальні конфлікти: деструктивні і конструктивні можливості", проведеною МІГРБ і українською Академією наук національного прогресу (лютий 1994р., Київ), у дискусіях у рамках міжнародного семінару "Пост-радянські етнічні відносини: конфлікти і співробітництво" (квітень 1994р., Київ).

Структура дисертації. Обрана тема, поставлена мета і завдання дослідження зумовили структуру дисертації, яка складається з вступу, чотирьох розділів, що поділяються на параграфи, висновків, приміток та бібліографії.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, аналізується ступінь розробленості проблеми, визначаються мета і завдання дослідження, його наукова новизна, теоретична і практична значимість.

У першому розділі "Феномен трагічного бачення", що складається з п'яти параграфів, розкриваються загальні особливості феномену трагічного бачення; трагічне розглядається як фундаментальна властивість людського існування.

У першому параграфі стверджується визначальне положення щодо феномену трагічного бачення як вияву способу буття-у-світі. Це бачення подається як споглядальний світогляд. Онтологія, чие осягнення феномену трагічного, споконвічно й надто нині не мало на меті пошук шляхів подолання життєвих злигоднів, а була спрямоване на відображення "лабіринтності" екзистенційних шляхів і "покинутості" людини у світі й таким чином позначала відповідальність індивіда за власне буття тут і тепер. Роботи таких сучасних філософів як Р.Голл, М.Гелвен, Дж.Бабур та інших, присвячені темі трагічного, демонструють спадковість фундаментальних ідей творчості Ф.Ніцше й М.Гайдеггера. Розгляд генеалогії релігії та генеалогії трагічного виявляє, що підґрунтя трагічного бачення - це буття у часі, орієнтоване на граничні питання, а отже виконує функції запитувального індикатору можливих меж, лімітів людського буття. Трагічне бачення при цьому спирається на такі цінності як відкритість, сприйнятливність, сумління й здатність дивуватися; важливим є те, що світ подається як практика впізнання на ґрунті взаємної недостатності і

принципової відкритості, світ як перебування у силовому полі взаємовпливів, як розгортання проєктів буття.

Другий параграф присвячений аналізу спорідненості міфічного й трагічного бачення, виявленню вкоріненості феномену трагічного в світобаченні стародавніх греків. Визначальним є те, що трагічне бачення як репрезентація буття-у-часі, відбиває переживання Часу. Так і ритм (трагічна мелодія) людського буття - переживання порожнечі у стані перенасиченості, свідчать, що трагедія розгортається у часі, плакається ним, зумовлюється усвідомленням (смислу) часу і спробою зупинити його. Трагедія надається безпосередньо в індивідуальному переживанні у часі, у власній історії (світу і власного Я). Історія трагічного бачення містить у собі загальну зміну жанру, літературного модусу; вона є рухом від цілісності до фрагментарності.

Трагічне бачення античності, що вбирає у себе її "справжню реальність", обмежується констатацією: трагедія - це всесвіт. Повернення до витоків у цьому розумінні є зануренням у тотальність трагічного, присутність глибинного. Трагічне і міфічне уособлюють наявність глибинного. Трагічне бачення вбирає в себе такі характеристики міфу як заглибленість у Бутті, вимогу єдності сприйняття (через занурення), цілісного охоплення світу, що містить у собі злиття реального та ідеального, переплетення раціонального з ірраціональним, в якому відбувається опосередкування протилежностей (життя і смерті), стверджується неповторне, де зберігається принцип співпричетності поколінь - через розповідь про минуле - до усвідомлення теперішнього.

У третьому параграфі автор виходить із специфіки трагічного знання як знання утаємниченого, первісного, "знання екзистенції світу" що своєю чергою співвідноситься із спогляданні

мовчазної свідомості. Трагічне знання, що коригується певним життєвим досвідом, є подією переживання певного смислу, часто постає у переживанні словнюючому, нераціоналізованому як то тривоги чи марення. Це знання, що відмовляється від позитивістського приципу ясності, однозначності, остаточності.

Грунтуючись на положенні про **фундаментальну зверненість трагічного бачення до мистецтва**, аналізується літературна форма трагедії, що виявляє суттєві риси самого трагічного світобачення. Розглядаються сучасна орієнтованість на символічне мислення *par excellence*. Дискурс трагічного через висловлювання продовжує Буття. Трагедія як літературна форма організації дискурсу трагічного виявляє себе як практика спілкування з уявним, вірогідним, подібна до споглядання гри, що є виключно способом для-себе-буття. Отож, літературна форма трагедії окреслює певний обрій сподівань у перспективі заданості й напереднакресленості..

Дослідження літературної форми трагедії дало авторові можливість дійти висновку, що трагедія як пригода на загальному фоні узвичаєного в психологічному плані може бути описаною у рамках початку та кінця як наявне відчуття відокремленості, обмеженості (с-кінченності, кінченості, завершеності), незворотності часу. У цій формі вона уособлює переривання, розірваність єдності часу. Трагедія фіксує завмирання часу, що огортає людину порожнею вічністю. Трагедія завжди відбувається у абсолютному теперішньому як наявній присутності у світі, відчувається у теперішньому, тут і тепер. У цій перспективі кожна інтенція має бути осмислена як певний початок, а її здійснення як пригода. сповідь, історія буття.

Четвертий параграф присвячений обґрунтуванню трагічного бачення як визнання гетерогенної природи будь-якої цілісності й екзистенційної артикуляції досвіду поділеності, відокремленості, обмеженості... Класичним шляхом визначення трагедії з давніх і до наших днів є фіксування первісної суперечності буття; трагедія розглядається як наслідок зруйнування первісної гармонійної цілісності на протидіючі сили хаосу та порядку. Трагедія визначається також як наслідок розпаду всеєдності на окремі конфліктуючі частини. Таким чином спосіб буття людини подається у вигляді трагедії індивідуалізації, що ґрунтується на відокремленості від цілого й одночасній приналежності цілому: спільноті, громаді, людству. У відповідності до парадигми трагічного як розпаду всеєдності порушується питання про трагічне бачення, яке постає у процесі становлення і розвитку суспільства. Для трагічного бачення істотним є феномен відчуження, що позначає трагічну самотність людини, роз'єднаність особистості і суспільства, розірваність людської свідомості, "інакофобію" й отож вкоріненість відчуження у людській екзистенції.

У цьому ж контексті розглядаються поняття становлення та посталої Г.Лукача, "трагедія творчості" у Г.Зіммеля, абсурду в екзистенціалізмі, концепція мистецтва як голосу "природної істини" у світі соціального відчуження, що її розвивають представники франкфуртської школи; аналізується питання про "страдницький рух свідомості", який репрезентує зв'язок між свідомістю і феноменом трагічного, єдність мислення, дивування, тривоги.

У п'ятому параграфі автор зупиняється на фундаментальних характеристиках історичної динаміки трагічного світобачення. Це бачення, репрезентуючи світ людини, змінюється відповідно до культурно-історичних зрушень, зрушень в епістемах. Історія

трагічного бачення містить у собі історію становлення принципу воле-виявлення, змістовні зміни таких понять як істина, доля, особистість, воля, злочин та ін. Вона концентрує антропологічну домінанту трагедії як світу людини, о-володіння людиною собою й світом. Традиційно філософська література виходить зазвичай з двох визначальних епох трагедії: античної трагедії долі й сучасної (класичної) трагедії вибору життєвого шляху.

Другий розділ - "Аксіологія трагічного" - має шість параграфів. Головне його завдання - аналіз ціннісних аспектів трагічного дискурсу.

У першому параграфі піддано аналізу трагічного бачення як виявлення неспівмірності людських спроможностей, надто у пориванні до Вищого, що зрештою артикулюється через відчуття власного безсилля щодо світу й себе самого. Констатується, що й сьогодні є актуальним сприйняття трагедії на базі міфа про Прометея; страждання, що репрезентує зіткнення різних світів. Автор наголошує на тому, що протагоністами трагедії при цьому виступають насамперед рацію й пристрасті, які демонструють глибинне підгрунтя особистісного шляху людини.

У другому параграфі ця тема дістає продовження. Трагедія розглядається як Вибір (що підкреслює часовість, процесуальність розгортання подійу певній перспективі) і, зрештою, абсолютизування певного життєвого проекту. Трагічне бачення є демонстрацією того, як значення і спрямування виявляють себе у рамках обмежень та вразливості буття у часі, воно засвідчує: реалізація однієї з можливостей означає, що не реалізуються чи не впізнаються інші. Трагічне, що огортає людину у виборі, є, передусім ціннісним феноменом, воно зрештою набуває для неї

морального значення. Трагедія розглядається автором як зіткнення певних інтенцій, як зіткнення цінностей.

Третій параграф присвячений розгляду сучасної парадигми трагічного й проблеми етносу. З цього погляду аналізується переорієнтація сучасного філософського мислення з трагічного на конфліктне. Автор обстоює думку, згідно з якою трагічне артикулюється в конфліктній ситуації як певному ціннісному зіткненні сторін (міфів, образів, інтересів), світів: Я - з Іншим, а власне трагедія виступає одним з шляхів розв'язання конфліктної ситуації. Конфлікт подеколи є поштовхом аксіологічного перевороту. Показовими нині є етнічні конфлікти, що позначають питання самостояння, самообґрунтування або проблему розпаду певної єдності. І актуальність проблематики трагічного у сучасних соціальних теоріях пов'язана передусім з усвідомленням феномену етносу як історії, у якій перебуває трагічне.

У четвертому параграфі підкреслюється, що трагічне є виявленням амбівалентності, неспівмірності. Слід розрізняти так зване моралізуюче трагічне й достеменне трагічне, що уникає моральної каузальності і має трансморальну природу, знімає полюси інтерпретації, прагне "безоцінковості оцінки". Трагедія у цьому розумінні виявляє неможливість встановлення пріоритетів, принципову рівноцінність. Трагедія робить підозрілими наші моральні абсолюти, допомагає уявити потенційні загрози, що походять від ідеалізації чеснот, окреслює ліміти нашого повсякденного, узвичаєного, "нормального" розуміння. Гуманістичний потенціал трагедії полягає у здатності руйнувати усталені, застигли поняття про вину та відповідальність через новий погляд на страждання поза межами моральної настанови.

Трагічне бачення нині констатує неможливість досягнення істини і блага.

У п'ятому параграфі трагічне подається крізь призму суперечливого зв'язку між гідністю та величию людини. Трагедія утверджує перемогу величі над моральністю, символічного жесту над благою поведінкою, триумф Ероса над Етосом, що править за фундамент героїчних цінностей. Трагедія часто є трагедією величі, що виявляє себе у великому стражданні; велич як апологія сили - трансморальна, позаісторична характеристика. Трагедія може виявляти і прагнення людини зберегти гідність; гідність - історична характеристика, що має моральний аспект, передбачає оцінювання впливу сили. Особистість з цього погляду є утвердженням цінності, гідності величі. Для такої особистості характерною є жага буття за Істиною. Істина гідності - у відповідності поняттю Людини. У даному смисловому контексті розглядаються питання, пов'язані з проблемою ви-прав-дання.

У шостому параграфі автор акцентує певні аспекти взаємин Я та Іншого, що є значущими для світу трагічного, де панує протистояння Свого-Чужого, як от: Інший - це той, хто викликає тривогу, його досвід - це принципово неповний досвід. Саме тому людина переживає свою самоту у натовпі; самота постає у вигляді страху перед неповнотою досвіду. У режимі Свій-Чужий протистояння зростає на основі суттєвої можливості власного самостояння, самовизначення, самообґрунтування в акті віри, отож трагедія є також виявленням контрпозиції: героїчного жесту окремого (особи) та нівелюючої репресії загалу. У трагедії стикаються різних ціннісні системи. У протистоянні заявляє себе прагнення всеєдності, і разом з тим - розширення меж власного світу. Феномен віри, на думку автора, є ознакою трагічного бачення

чи то йдеться про діонісійську віру сповнення радістю буття, чи то про християнську віру як ствердження надії, чи то про рух віри від до-віри до зне-віри.

Третій розділ - Екзистенційне переживання обмеженості життя - складається з п'яти параграфів і присвячений розгляду того, як трагічне артикулюється, подається у людському переживанні.

У першому параграфі трагічне розглядається як унеможливлення заперечення. Заперечення своєю чергою інтерпретується як вияв відкритості тут буття (dasein); як можливість обмежити, покласти край, провести грань. Звідси походить єдність заперечення і трагічного, апокаліпсису (одкровення) як зверненості до граничного і стурбованості з приводу кінця. Відчуття неможливості заперечення - відчуття неможливості зупинити Час, неможливості пізнання й вибору; таке трагічне передчуття є пересторогою втрати свободи, життя, руйнації можливостей загального і особистісного розвитку. Відповідно трагічне розглядається і як екзистенційна дискретність.

У другому параграфі йдеться про с-кінченність як підґрунтя переживання трагічного. Саме смерть стає центральною фігурою у новому світорозумінні, попри певні прагнення уникання теми. XXст. вважається уособленням масові соціальні переживання страху перед смертю, страху соціального небуття. З огляду на це трагічне може бути визначеним як "незабезпеченість" майбутнього, йдеться про абсолютну загрозу, абсолютне насилля, абсолютну трагедію. У роботі порушується проблема усвідомлення смерті, наголошується, що з огляду на кінець як кульмінаційний момент

майбутнього, смерть може постати як етичний регулятивний ідеал у повсякденній активності людини.

У *третьому параграфі* аналізується становлення чуття істинної тривожності як наданість трагічного у переживанні, як "голосу" трагедії. Стверджується, що феномен тривожності - фундаментальна характеристика буття людини. Автор дослідження чітко диференціює феномени тривожності, дає феноменологічний опис становлення, розвитку істинного чуття тривожності від емпіричних форм (переляк, страх) до жаху як одного з екзистенціалів, що цілковито захоплює людину, є невіддільним від особистості. Жах визначається дисертантом як фундаментальний голос трагедії, що позначає передчуття трагічного, як гостре відчуття часу, неможливість примирення з плінністю часу. Жах - це безпосередня даність скінченності, прозирання у потаємне... Йдеться про жах як про екзистенціал, що виявляє дисгармонійність культурного поля очікувань людини, неузгодженість певних ціннісних орієнтацій. Жах аналізується як противага суму, печалі, зокрема, йдеться про трагічну печаль і нудьгу - епіфеномени жаху. Автор осмислює поняття нудьги як на основі поширеної негативної оцінки нудьги, так і на ґрунті новітніх інтерпретацій трагічного, апокаліптичного бачення. І жах, і нудьга через зверненість до граничного, як екзистенційний знак кінця, свідчать про наближення тотального заперечення. Жах виступає безпосередньою данністю скінченності, він є стурбованістю перед обличчям абсолютного заперечення. Нудьга - мовчання нескінченності світу, викриває загальну байдужість до нескінченних заперечень. Вона до певної міри є засобом втечі від тягарів життя.

Розглядається автором також вплив феноменів тривожності на процес виникнення релігійних вірувань, зокрема аналізується

поняття туги як умови можливості нового світу. У цьому випадку жак відіграє роль трагічного катарсису, що настає внаслідок горя, чи раптового емоційного потрясіння.

У *четвертому параграфі* детально аналізується шлях трагічного переживання - переживання обмеженості й повноти життя. У цьому контексті осмислюються феномени пориву, помірності, співстраждання. На основі аналізу процесу художньої творчості та матеріалів, зібраних К.Ясперсом (психологічних реакцій на суперечності), Ф.Василюком (переживання горя) та сучасних досліджень (за воєнними матеріалами) психічних реакцій на катастрофічні події досліджується трансформація трагічного переживання у "мудрість естетично наповненого буття" (Бахтін). Це шлях від сприйняття суперечності - до узгодження єдності часу, усвідомлення істини екзистенції: від шоку - до нереалістичної оцінки подій, від неусвідомлених дій, надзвичайних страждань, розчарувань, хитань - до відновлення у новому житті, збагаченому досвідом, пам'яттю. Саме такі складові трансформації трагічного переживання, що їх зазнає сучасна людина, перманентно перебуваючи у стані "гострого горя" (переживання втрати).

У *п'ятому параграфі* дисертант виходить із значущого для трагічного бачення сьогодення визначення божевілля як царини чистої трагедії, що виявляє спосіб буття-у-світі: божевілля тлумачиться як вкорінена у людському бутті можливість, як одна з перспектив, як вияв фатальності делірії, як при-сутність смерті, як межа свободи. Божевілля, на думку автора, це маргінальний вимір трагічного бачення, вияв іншої структури мислення, передчуття й усталення на нових, інакших цінностей. Через божевілля промовляється абсолютна інакшість світосприйняття. Вона характеризується надзвичайною загостреністю сприйняття,

переживання часу й простору, дистанціювання особи від світу й водночас злиття світу марень і дійсності, реального та ілюзорного. У цьому параграфі йдеться про некоректність протиставлення рацію й божевілля; божевілля відіграє роль "захисної реакції" (від світу, від наближення до глибин, до істини); порушуються проблеми зв'язку божевілля, агресивності з творчою одержимістю (надто на початкових стадіях психічних порушень), дитячого світосприйняття... Трагічне у цьому контексті постає як можливість розпаду смислу. Божевілля репрезентує цей розрив смислового зв'язку (як для тих, хто споглядає цей феномен, так і для тих, хто безпосередньо охоплений виром перетворень), смисловтрату. Через наближеність сучасного мистецтва, особливо кінематографу, до маргінальної тематики, акцентується важливість при розгляді феномену божевілля та утвердженні суспільних норм брати до уваги художні образи, мова яких містить елемент делірії.

Четвертий розділ - Обрії трагічного бачення у постмодерні - складається з трьох параграфів. Головне їхнє завдання - виявити значення питань, порушених у попередніх главах щодо трагічного бачення для ситуації постмодерну, з'ясувати новітню парадигму трагічного, дати відповідні визначення.

Перший параграф присвячено розгляду проблеми божевілля в інтерпретації М.Фуко (головним чином у роботі "Історія божевілля у класичну добу). Йдеться про сутнісну можливість відродження трагічного бачення після його розквіту в живописі (Босха, Брейгеля, Т'єрі та Дюрера) та занепаду через критичний (літературний) досвід божевілля, відродження (у житті та творах Ніцше, Ван-Гога, Гойї, де Сада, Нерваля, Арто та Гьольдерліна). Осмислено зв'язок божевілля й мистецтва у сучасній епістемі, зв'язку, що його

репрезентує мова трансгресії (йдеться про принципову єдність мови й марення, яка зростає на підґрунті жаху і шаленства досвіду). Ця мова викриває потаємне світу та піддає сумніву наш досвід світу та світ як такий. Шлях, що його уособлює поступ філософії від Ніцше до Фуко, від смерті Богів до смерті людини, - є шляхом сучасної трагедії, трагічного бачення. Це шлях народження постмодерну як ситуації утвердження філософії підозри, розчарування внаслідок роз'єднаності досвіду, осмислення хаосу і деструкції через занурення у цю ситуацію, коли у мові трансгресії втрачається значущість академічного авторства й надається перевага зображенню невимовного, події повідомлення, тобто процесам написання-читання, запису-стирання; осмислення хаосу і деструкції як таких, що оголюють джерела людського досвіду, визнають ґрунтовність реалізованих можливостей буття, наближають до потаємного...

У другому параграфі автор виходить з принципової гіпералертності доби постмодерну. Йдеться про філософське осмислення невротичних нахилів, хитання між проявами маніакальної депресії та меланхолійності, про параноїдально-шизофренічний дискурс постмодерну. Стверджується, що "постмодерний" стиль життя й творення є своєрідним лібретто тем, що були характерними для стоїцизму, декларує вічну втечу смислів, санкціонує розірваність шизоїдного досвіду й відповідну процесуальність диз'юнктивного зв'язку "і..., і..."; (параноїдальну) підозру без надії.

У третьому, заключному параграфі обґрунтовується актуальність трагічного дискурсу у структурі постмодерну трагічного. Осмислюється специфічна форма - а саме смерті трагедії. Аналізується парадоксальний шлях вирішення проблеми

трагічного у культурі постмодерну через утвердження співіснування несумісного, нормальності трагічного; самоусвідомлення випадковості, самопародійності як зняття трагічної іронії, використання маски і сміху, і божевілля; через фіксацію хтонічних символів; атмосфери гри, наближення реального й ірреального, радикальної відкритості тексту культури, що дає змогу розхитати ілюзорну сталість творіння через настанову на недописаність й на принципове різночитання.

У **Висновках** узагальнюються результати дослідження, визначається спрямованість подальшої розробки питань трагічного бачення, підводяться підсумки:

Трагічний дискурс за умови постмодерну артикулює "смерть трагедії", "парадоксальне" трагічне.

Попри "видозміненість" трагічного, нині трагічне бачення актуалізує фундаментальні визначення трагічного як способу буття-у-світі.

Специфічні трансформації онтологічних підвалин трагічного наявні у трагічному міфі, у мистецькій формі трагічного.

Визначення вкоріненості інакшості у бутті людини як чинника розгортання трагічного, дає сьогодні можливість ефективно розглядати проблеми конфліктології, зокрема, етнічні, ментальні порушення у контексті трагічного дискурсу.

Трагічне має трансморальну природу; розкриває спосіб знаходження, усталення й руйнування смислового зв'язку, дискретність переживання буття у часі. Трагедія працює на таких "матеріалах буття" як надія, віра, пам'ять.

Людині сьогодення трагічне надається через переживання екзистенційної обмеженості життя, переживання смисловтрати й тривожності; визначальними є такі екзистенціали як нудьга та жах.

Трагічний дискурс зумовлений здатністю порушувати граничні питання, принциповою відкритістю й незавершеністю культурного досвіду.

Основний зміст дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Ібрагімова І.М. До питання про поняття конфлікту //Природа, феноменологія та динаміка конфліктів у сучасному світі. -Чернівці.-1993. - част.1. - с.20-22. - 0,2 д.а.
2. Ібрагімова І.М. До проблеми дитинства. //Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства. -Чернівці.-1994.-част.2.- с.150-153. - 0.2 д.а.
3. Ібрагімова І.М. К поняттю конфликта в контексте этнических проблем современности //Світ безпеки.World of security.-№3 -Київ.-1994. - с.-19-21. - 0.4д.а.
4. Ібрагімова І.М. Проблема насильства у філософському та юридичному розумінні. //Філософські проблеми права й правоохоронної діяльності співробітників ОВС. - К., Укр. Академія ВС, 1995. - с.78-88. - 1.д.а.
5. Ібрагімова І.М. Хворобливість світовідчуття як ознака сьогодення. //Актуальні проблеми сучасної психології (матеріали II Міжнародних читань). Людина і суспільство. - Харків, 1995. - с. 50-53. - 0.2 д.а.

Ibragimova I.M. The tragedy of human being as a problem of philosophy in the context of the second half of the XXth century culture. This thesis is for the scientific degree of the candidate of philosophical sciences in speciality "philosophical antropology and philosophy of culture" (09.00.04), Institute of Philosophy of the National Academy of Science, Kyiv, 1996. The thesis deals with the actualisation of the tragic experience phenomena, reconstruction of the tragic narrative in the condition both of the modern and postmodern life. The thesis represents complete analyses of the tragedy phenomena features, topics and possibilities, connected with the general, ontologic grounds and their specific transformations, axiological aspects, and recovering of the existential experience of the Being limits.

Ибрагимова И. М. Трагичность бытия человека как философская проблема в контексте западно-европейской культуры II пол. XX века. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 - философская антропология и философия культуры, Институт философии НАН Украины, Киев, 1996. Диссертационный текст как воссоздание трагического нарратива представляет основные черты, проблемный круг и возможности трагического видения в новейших условиях (постмодерна). Диссертация представляет целостный анализ феномена трагического, рассматриваются общие особенности трагического видения, аксеологические аспекты, специфические трансформации онтологических оснований трагического, артикуляции трагического в экзистенциальном переживании ограниченности жизни..

Ключові слова: трагічне бачення, буття-у-часі, смисловтрата, тривожність, скінченність, божевілля, деструкція, постмодерн.

AB 35.565
AB 35.565

Підп. до друку 09.09.96. Формат 60x84¹/₁₆. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 1,0. Умовн. фарбо-відб. 1,0.
Облік-вид. арк. 1,0. Тираж 100.

Фірма "ВІПОЛ".
252151, Київ, вул. Волинська, 60.